

18. Слюдикова, Т.Б. Літопис життя та діяльності С.А. Подолинського / Т.Б. Слюдикова // Архіви України. – 1999. – № 1–6.

19. Чеснаков В.С. Сергей Андреевич Подолинский, 1850–1891 / В.С. Чеснаков. – М., 2006.

Надійшла до редколегії 04.10.2011

УДК 94 (477) «18»

О.В. Дяченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО В НТШ

Аналізується громадська діяльність наддніпрянського народолюбця О.Я. Кониського в НТШ та його внесок у створення й реформування товариства на початковому етапі його роботи в 1870–1890-х рр.

Ключові слова: Наукове товариство ім.Т. Шевченка, націоналізм, соборність, Галичина.

Анализируется общественная деятельность надднепрянского народолюбца Александра Яковлевича Конисского в Научном обществе им.Т. Шевченко и его вклад в создание и реформирование общества на начальном этапе работы в 1870–1890-х гг.

Ключевые слова: Научное общество им.Т. Шевченко, национализм, соборность, Галиция.

Characteristics of social activity of Alexander Konisky in academic societies named T. Shevchenko and his contribution to the establishment and reform of the scientific organization in the initial phase of work in 1870–1890-s years.

Key words: Academic societies named T. Shevchenko, nationalism, collegiality, Galicia.

Наукове товариство ім.Т. Шевченка (НТШ) було засноване у Львові в грудні 1873 р. (спочатку як Літературно-наукове товариство ім.Т. Шевченка) завдяки спільним зусиллям національно свідомої інтелігенції з Наддніпрянської України та Галичини у відповідь на репресії, яким піддавалось українське друковане слово в Російській імперії. НТШ з кінця ХІХ ст. послідовно впроваджувало українську мову в наукові праці не тільки з питань українознавства, а й стислих наук, було промоутером формування наукової термінології та української наукової мови. Вчені НТШ здійснили особливий вне-

сок у вироблення єдиних правописних норм української мови. Ця науково-культурна громадська організація довгі роки виконувала функції всеукраїнської академії наук. Фінансовою основою для створення послужили двадцять тисяч австрійських крон, пожертвуваних громадськими діячами, серед яких був і Олександр Кониський.

О. Я. Кониський – відомий український письменник, педагог, громадський діяч. Його багатостороння діяльність як організатора видань, дослідника, письменника, громадського діяча нерозривно пов'язана з Науковим товариством ім. Т. Шевченка. Проте цей аспект взаємин О. Я. Кониського з НТШ до сьогодні ще недостатньо висвітлений, що, зокрема, залежало від негативного «буржуазно-націоналістичного» контексту, в якому сприймалося Товариство у радянські часи. Тому, незважаючи на величезний внесок О. Кониського у створення та діяльність першого в українських землях наукового українознавчого центру, його роль дотепер повністю не оцінена. Оскільки до сьогодні не створено повної, всебічної монографії про О. Я. Кониського, окрім різних журнальних і газетних статей та споминів, маємо лише брошуру І. Я. Франка «Про життя і діяльність Олександра Кониського» [22]. До того ж нелегко зібрати весь розкиданий матеріал стосовно відносин письменника з громадськими діячами Галичини, тому що він мав понад сто псевдонімів.

Політичні обставини також не сприяли дослідницькій праці над постаттю О. Кониського і його організаторською діяльністю щодо створення Літературного Товариства ім. Т. Шевченка та його реорганізації в наукове. У радянській Україні, від початку 30-х до кінця 60-х рр., він належав до заборонених письменників, яких можна було згадувати лише з епітетом «буржуазний націоналіст».

Отже, на сучасному етапі громадська та наукова діяльність О. Я. Кониського в НТШ залишається недослідженою. Тому метою даної статті є спроба реконструювати й охарактеризувати участь та діяльність громадського діяча з Наддніпрянської України в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка впродовж 1870 – 1890-х рр.

Джерельну базу роботи складають переважно щоденники [9; 10], приватне листування [2; 3; 5–7; 15; 20; 21], творчі й наукові матеріали, публікації О. Я. Кониського з питань історії, літератури, життя та діяльності Т. Шевченка [13–15; 16; 21]. Їх аналіз висвітлює його літературну, наукову, громадську діяльність в НТШ. Таким чином, представлені література й джерела свідчать, що у розпорядженні автора даної роботи є широка, достатньо репрезентативна джерельна база, комплексний аналіз якої дозволив глибоко та всебічно проаналізувати різнопланову діяльність О. Я. Кониського у Товаристві ім. Т. Шевченка.

У другій половині XIX ст. в Наддніпрянщині українська наука й культура зазнавали утисків з боку царського самодержавства. Пись-

менники, науковці, громадські діячі після проголошення Валуєвського циркуляра 1863 р. шукали захисту за межами царської влади. Їх побоювання були небезпідставні, бо вже у 1876 р. царський уряд взагалі заборонив українську мову. Тому й виник проект заснування в українських землях за кордонами Російської імперії закладу, який би піклувався про розвиток українського слова.

Письменники Наддніпрянщини, не маючи україномовного друкованого органу, зверталися зі своїми пропозиціями до галицьких колег. З появою перших українських часописів у Галичині почалися більш тісні контакти між галицькими і наддніпрянськими письменниками й громадськими діячами. Місію зв'язку з галицькою інтелігенцією взяв на себе молодий письменник Олександр Кониський. Одним з найдалекоглядніших задумів в його громадській праці була ідея створення Товариства ім. Т. Шевченка, головним ініціатором та реалізатором якого він став.

Думка заснувати Товариство зародилася, як згадував М. Грушевський, в Катеринославі, де О. Кониський перебував примусово після повернення із заслання й короткого перебування в Бобринцях, у другій половині 1860-х рр. XIX ст. В Катеринославі у 1866 р. він зустрівся після кількарічної розлуки зі своїм давнім товаришем та учителем Дмитром Пильчиковим. За припущенням М. С. Грушевського, саме у розмовах з ним зародилася ідея створити українську установу, незалежну від російського самодержавства [8, с. 3].

О. Я. Кониський піклувався про здобуття відповідних коштів для заснування літературного товариства, придбання друкарні тощо. Фундаторами товариства, крім самого О. Кониського, який дав від себе тисячу карбованців [8, с. 6], стали полтавчанка Є. Милорадович, колишній кирило-мефодієвець Д. Пильчиков, адвокат М. Жученко, а з галичан – відомий український патріот, посол до галицького сейму й віденського парламенту отець Степан Качала. Значні кошти для Товариства дали заможні люди Галичини [8, с. 14]. Отже, зібрані О. Кониським 6 тис. крб. (усього на створення було зібрано 20 тис. австрійських крон. – *О. Д.*) було передано львівським діячам з умовою, «...щоб товариство мало переважно науково-літературну ціль, причому й направляло свою працю перш усього на дослідження народного життя на Україні; щоб доступ до нього був найлегший для кожного русина і щоб адміністрація його була якнайбільш поставлена в зв'язок з загальним членів; щоб спеціально були прибрані способи для того, щоб і поза галицькі і поза австрійські українці могли мати якнайбільше участі у товаристві, аби воно було інституцією всеукраїнською» [22, с. 12]. Таким чином, діяльність Товариства з перших років праці мала чітко окреслене націотворче та націозахисне спрямування.

Місцем осередку Товариства став Львів. Товариство згуртувало навколо себе багатьох видатних українців. Саме за пропозицією О. Кониського його було названо Товариством ім. Т. Г. Шевченка, яке мало характер літературно-наукового і діяло як одна з культурно-просвітницьких організацій, що ставила за мету утвердження національної свідомості українського народу [1, с. 13]. Завдяки О. Я. Кониському, якого підтримали наддніпрянські громадівці, 11 грудня 1873 р. у Львові було затверджено статут Товариства, першу редакцію якого підготували М. Драгоманов та Д. Пильчиков [22, с. 20].

Відразу ж члени новоствореного Товариства придбали друкарню. Таким чином було розпочато активну видавничу діяльність. Незважаючи на деякі фінансові труднощі, а також конкуренцію з іншими друкарнями, справа не припинялася. Фінансова ситуація значно поліпшилася, коли товариство отримало замовлення на видання українських підручників для гімназій.

Основна увага членів Товариства ім. Т. Шевченка на першому етапі його розвитку концентрувалася на видавничій діяльності. Саме за ініціативою О. Я. Кониського було видано щорічники часопису «Правда» у 1885 р. Товариство отримало право на видання журналу «Зоря» [19, с. 53], який тривалий час був єдиним всеукраїнським друкованим органом, призначеним для українських родин. Тут публікували свої твори Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Олександр Кониський та ін.

Ставши співробітником часопису «Правда» і Товариства, Кониський дістав можливість відновити раніше перервану засланням свою публіцистичну й літературно-критичну роботу. Його ім'я набувало дедалі більшої популярності. У цей час діяльність Товариства не обмежувалася видавничою справою. Його члени активно відстоювали право української мови на самостійне існування. Так, стосовно цієї проблеми О. Я. Кониський у статті «Український націоналізм» («Правда» за 1875 р.) звинуватив не лише царські заборони вживання рідної мови, але й українське дворянство [22, с. 23]. Також на указ царського уряду від 1876 р. про заборону української мови був висловлений його протест на сторінках щорічника «Правда» за 1880 р., опубліковано замітки члена Товариства Омеляна Огоновського, в яких він доводив самостійність української мови, її відмінність від польської і російської [17, с. 38]. Саме у цьому часопису в 1885 р. О. Кониський вперше опублікував вірш «Молитва за Україну», який проголошено духовним гімном України.

У 1880-х рр. О. Кониський висловив, можливо під впливом київських громадівців, думку, що Товариство варто реорганізувати й перетворити на наукове. Оглядаючи у 1889 р. п'ятнадцятирічну діяльність Товариства ім. Т. Шевченка, яке перебувало в руках галицьких наро-

довців, громадський діяч приходив до невтішних висновків, констатував, що воно не виконувало свого призначення, в основному займалося комерційними справами [14, с. 307]. Розчарований такими негараздами у діяльності Товариства, на початку 1890-х рр. О. Кониський намагався організувати й розвинути наукову роботу в Галичині. Як стверджував у своїй статті М. Грушевський, «він покладав на се великі, не тільки чисто культурні а й більш суспільно-педагогічного характеру надії» [8, с. 4]. Товариство ім. Т. Шевченка взагалі не виправдало надії О. Кониського, оскільки друкарня невдовзі збанкрутувала.

Наприкінці 1880-х рр. у середовищі Київської громади (серед так званих австрофілів на чолі з В. Антоновичем та О. Кониським) визріла ідея перетворення товариства на виключно наукову установу. Отже, громадський діяч, як один із фундаторів Товариства ім. Т. Шевченка, став рішуче вимагати його реформи, перетворення на наукове. У Галичині цю ідею підтримала група народовців («новоєрівців») на чолі з О. Барвінським, яка задля досягнення культурно-просвітницьких цілей погодилася на компроміс з польськими та австрійськими урядовими колами. Відповідно до цього плану в 1892 р. Товариство було перейменовано у НТШ. Головним завданням реорганізованого Товариства було «плекати та розвивати науку в українсько-руській мові, зберігати та збирати всякі пам'ятки старинності і предмети наукові України – Руси».

Саме Олександр Якович запропонував нову структуру, вніс пропозицію про видання «Записок Наукового товариства ім. Т. Шевченка», а згодом разом з І. Франком розробив його статут.

Із заснуванням Товариства пов'язана також праця О. Я. Кониського над монографією про поета М. Грушевський [8, с. 6] та І. Франко [22, с. 35] стверджують, що думка написати життєпис Т. Шевченка виникла у письменника після перетворення товариства з літературного на наукове. Та це твердження вимагає уточнення.

Реформу товариства було проведено у 1892 р. Навіть якщо взяти до уваги, що О. Кониський вже наприкінці 1880-х рр. плекав думку щодо такої зміни, то незрозумілим залишається той факт, що він раніше почав збирати матеріали для написання біографії Т. Шевченка. Можливо, біографію письменник замислив написати для Товариства ім. Т. Шевченка відразу ж після його заснування у 1873 р. Так, у середині 1870-х рр. О. Кониський мав написати біографію Т. Шевченка, чи, принаймні, її частину. На це вказує один з листів П. Куліша до О. Кониського від 18 листопада 1875 р. [5, с. 261].

Не треба забувати, що О. Кониський відновив листування з П. Кулішем після кільканадцятирічної перерви, яка утворилася внаслідок спорів між ними ще у Полтаві [5, с. 269]. Очевидно, О. Кониський дуже потребував Кулішевої поради, коли звернувся з проханням допомогти в його шевченкознавчій праці. Листа О. Кониського не ви-

явлено, але з відповіді видно, які справи його цікавили. П. Куліш писав: «... Писем Т.Г. Шевченка у меня не осталось никаких. Все они переданы в свое время собирателям его автографов.

Составлять его биографию – значило бы изображать общество, к которому он принадлежал... Может быть, Вам неизвестно, что автобиографический очерк, напечатанный первоначально в народном Чтении, составлен мною. Тогда имелось в виду – кое-что и тенденциозное. Так не очень точно его придерживайтесь...» [5, с. 261]. З цього листа можна зробити висновок, що О. Я. Кониський на той час вже написав, принаймні, частину біографії поета.

Отже, Наукове товариство ім. Т. Шевченка було створено у 1892 р. на основі літературного Товариства, яке існувало з 1873 р. Діяльність НТШ на теренах Західної України є важливим етапом становлення української науки. Тривалий час Товариство відіграло роль єдиного національного просвітницького осередку, але згодом переросло в першу українську Академію наук.

У своєму розвитку Наукове товариство ім. Т. Шевченка пройшло різні періоди, було дуже неоднорідним щодо складу членів, які дотримувалися різних ідейно-політичних напрямів. Якщо розглядати початкову діяльність Товариства (1890–1894 рр.), то центральною фігурою у ньому залишався О. Я. Кониський. Через своїх львівських довірених він спрямовував його перші кроки, брав на себе велику частку турбот, пов'язаних з виданням перших томів «Записок», що почали виходити у Львові з 1892 р. [20, с. 339]. Саме О. Я. Кониський став ініціатором видання «Записок НТШ». Так, у «Правді» за 1889 р. опубліковано його статтю «До реформи Товариства ім. Т. Г. Шевченка» [14, с. 307, 308], де йшлося про потребу зміни товариства на наукову установу з метою створити майбутню Академію наук. Для досягнення цієї мети наддніпрянський громадський діяч на загальних зборах товариства запропонував видання «Записок». Члени зборів (О. Барвінський, Ю. Целевич, Д. Гладилевич та ін.) ухвалили видавати щорічно по одному номеру цього видання. Крім наукових статей, рефератів тут планувалося публікувати історію заснування, статут та програму наукового Товариства ім. Т. Шевченка [19, с. 55]. Носієм думок О. Я. Кониського та їх виконавцем на львівському й галицькому ґрунті був Олександр Барвінський. Так, на внесення О. Барвінського й Д. Гладилевича, які активно листувався з О. Кониським, згадані загальні збори Товариства ім. Т. Шевченка постановили «...з сим роком видавати щорічно поки що хоч один том «Записок», у яких крім наукових статей, рефератів і вістей буде поміщена історія заснування і дальшого розвитку та діяльності Товариства» [4, с. 2].

Перший том «Записок» у визначений термін не вийшов, оскільки до редакції не було надіслано статей наукового характеру. У цій справі О. Кониський відіграв роль посередника між Товариством і науковими силами з Наддніпрянщини. Він запропонував написати наукові праці В. Антоновичу, І. Нечуєві-Левицькому та ін. Але до видавництва «Записок», крім статей самого О. Кониського, не надійшло жодної. Підтвердженням цього є його лист до О. Барвінського від 18 червня 1890 р.: «...за статті до збірника Товариства Шевченка я прохав і обіцяли Антонович, Лучицький, Мова і Нечуй; але вже й терміни давно минули, а ті обіцянки – мабуть так, як і інші колишні, – пішли за вітром. Не скажу вже, що з того й вийде. Тільки журби та суму, більш нічого» [15, 1 арк.]. Отже, саме ця проблема стала на заваді виходу першого тому «Записок» у 1890–1891 рр., як це постановили загальні збори [4, с. 2].

Така ситуація тривала два роки. Лише у 1892 р. з хвилиною зміни Товариства «на наукову установу», з'явився перший том «Записок», редактором якого був Ю. Целевич [19, с. 56]. О. Я. Кониський брав на себе левову частку щодо організаційної діяльності у справі видання цього наукового органу, а також своїми публікаціями та розвідками про життя й діяльність Т. Г. Шевченка заповнював сторінки цього часопису. Та не все у цій справі вдавалося легко. Із корифеїв української науки ніхто не хотів публікувати свої праці у «Записках». Лише стараннями О. Кониського вдалося буквально «...стягнути роботи на перші дві книжки, і то переважно від молодих науковців та письменників» [8, с. 6]. Водночас він не припиняв брати активну участь в організації інших галицьких видань, докладав не абияких зусиль для об'єднання представників українських демократичних сил, зокрема наддніпрянської та галицької інтелігенції, а також української еміграції, у справі розвитку української культури та науки.

Наукове товариство ім. Т. Шевченка, як висловився сам О. Я. Кониський перед своєю смертю у статті «Про Дикарева», було йому «...завжди незвичайно миле, як дорогий батьковому серцю найлюбіший син» [16, с. 84]. Він піклувався про здобуття відповідних коштів для заснування літературного товариства, придбання друкарні, реорганізації його в наукову установу, видання «Правди», «Зорі», «Записок» тощо. Авторитет О. Кониського серед галичан був величезним. Його запрошували до співпраці, зважали на його думку з приводу напрямків та змісту часописів; у нього просили й одержували допомогу в розв'язанні найрізноманітніших проблем. Листи громадських галицьких діячів перейняті невідомою повагою і пієтетом. Друкувати праці письменника у своїх часописах вважали за велику честь [20, с. 35].

Отже, в організації діяльності НТШ вагомою була заслуга Олександра Кониського, який розробив програму досліджень товариства

в усіх основних галузях українознавства. Громадський діяч до кінця свого життя продовжував брати участь у виданні «Записок». Навіть після своєї смерті Науковому Товариству ім. Т. Шевченка О. Я. Кониський залишив у спадок власну бібліотеку та маєток.

Бібліографічні посилання

1. Антонович М. О. Кониський і Т. Шевченко / М. Антонович // Наук. зап. – Вип. 23. – Мюнхен, 1971–1972. – С. 3–48.
2. Барвінський О. Лист до Кониського О. від 01.11.1899 р. / О. Барвінський // Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. – Ф. 77 / 48.
3. Возняк М. І. Белей і О. Кониський / М. Возняк // До зв'язків Галичини з Наддніпряниною в 80-х рр. XIX ст. – Львів, 1928.
4. Возняк М. О. Кониський і перші томи «Записок» / М. Возняк // Зап. Наук. Товариства ім. Т. Г. Шевченка – Львів, 1929. – Т. CL.
5. Возняк М. Листування Панька Куліша з О. Кониським / М. Возняк // Нова Україна. – 1927. – № 11. – С. 261–270.
6. Возняк М. Тринадцять листів І. Франка до О. Кониського / М. Возняк // Життя і революція. – 1927 – № 5. – С. 234–242.
7. Грушевська М. Лист до Кониського О. з допискою М. Грушевського від 26.10.1896 р. / М. Грушевська // Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Відділ рукописів і текстології. – Ф. 77 / 56.
8. Грушевський М. Пам'яті Олександра Кониського / М. Грушевський // Зап. Наук. Товариства ім. Т. Шевченка. – Т. XXXIX. – 1901. – С. 1–14.
9. Грушевський М. Щоденник (1886–1894) / М. Грушевський. – К., 1997. – С. 27, 61, 91–123, 126–149, 215–251.
10. Єфремов С. Щоденник (1923–1929) / С. Єфремов. – К., 1997. – С. 525–528.
11. Історія Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1949.
12. Книга членів дійсних Товариства ім. Т. Шевченка // Держ. архів Львів. обл. – Ф. 309, оп 1, спр. 371.
13. Кониський О. До реформи Товариства ім. Т. Шевченка / О. Кониський // Правда. – 1892. – № 3. – С. 176.
14. Кониський О. До реформи Товариства ім. Т. Шевченка / О. Кониський // Правда. – 1889. – № 2. – С. 307, 308.
15. Кониський О. Лист до О. Барвінського від 18 червня 1890 р. // Львів. наук. бібліотека ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. – Ф. Барвінського, 2204.
16. Кониський О. Про Дикарева / Олександр Кониський // Літ.- наук. вісн. – 1900. – № 11. – С. 83, 84.
17. Кубійович В. Історія Наукового товариства ім. Т. Шевченка (1873–1949). – Львів, 1991.
18. Матушевський Ф. А. Я. Конисский (некролог) / Ф. Матушевський, С. Єфремов // Киев. старина. – Т. 22. – 1901. – Янв. – С. 8–13.
19. Прицак О. Наукове товариство ім. Т. Шевченка і його сторіччя / О. Прицак // Сучасність. – 1973. – № 12. – С. 52–59.
20. Студинський К. Галичина й Україна в листуванні: 1862–1884 рр. / К. Студинський. – К., 1931.
21. Студинський К. Зв'язки О. Кониського з Галичиною / К. Студинський. – К., 1901.

22. Франко І. Про життя і діяльність О. Кониського / І. Франко. – Львів, 1901.

23. Щербань Т. Фундатори Українського наукового товариства / Т. Щербань. – К., 1992.

Надійшла до редколегії 10.03.2011

УДК 94 (477) «18»

А. І. Нікітенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОДРУЖНІ ІДЕАЛИ У ШЛЮБАХ ДІЯЧІВ КИЇВСЬКОЇ СТАРОЇ ГРОМАДИ

Розглянуто вплив суспільних тенденцій на формування морально-ідеологічних засад шлюбів діячів Київської Старої громади; проведено реконструкцію бажаних рис подружньої пари.

Ключові слова: подружні ідеали, суспільні тенденції, діячі Київської Старої громади, гендерна специфіка.

Рассмотрено влияние общественных тенденций на формирование морально-идеологической базы браков деятелей Киевской Старой громады; проведена реконструкция желанных черт брачной пары.

Ключевые слова: семейные идеалы, общественные тенденции, деятели Киевской Старой общины, гендерная специфика.

Influence of public tendencies on formation of morally-ideological base of marriages of figures of the Kiev Old bulk is considered; reconstruction of desired lines of marriage pair is spent.

Key words: family ideals, social trends, people of the Old Kyiv masses, gender specific.

Дослідження постатей діячів Київської Старої громади – В. Антоновича, М. Драгоманова, О. Кістяківського, О. Кониського, П. Чубинського, які на хвилі національного відродження доби незалежності повернулися на сторінки української історії, виглядає достатньо ґрунтовним та багатовекторним. Існує чимало праць, які присвячені їх суспільно-політичній, науковій, викладацькій діяльності, теоретичним побудовам тощо. Проте фактично не вивчено є важлива складова життєвого шляху громадівців – приватне життя, зокрема царина сім'ї та шлюбу (попри величезне значення цієї сторони буття, студювання якої дає змогу не тільки вартісно доповнити колек-